

Trasryan från mitten av 1800-talet är en riktig
skönhetsupplevelse både i färg och form.
André Enkler och Eva Hakanen diskuterar
materialblandningarna.

ÅTERBRUKAD SKÖNHET

TRASRYOR PÅ ROSLAGSMUSEET I NORRTÄLJE

SKÖNHETEN I DET FATTIGA, av nöden tillkomna är något som man kan se på med blandade känslor; att man skickligt tagit till vara det redan använda för ännu en omgång av användbarhet. Men också med sorg över att människor varit i sådan nöd att detta varit nödvändigt. Att sätta lapp på lapp, att blanda garnrester, tygbitar, spill av alla de slag för att skapa något nytt brukbart.

På Roslagsmuseet i Norrtälje pågår just nu en utställning ÅTER(I)BRUK om trasryor som bygger på just detta återbruk. Det är en vacker utställning. Väggarna är täckta med vävda och knutna ryor där praktiskt taget ALLT har blandats in; gammalt, slitet, men

estetiskt i sin fantasifulla kombination av material och färger. Många frågor infinner sig. När är de gjorda? Hur och för vilka ändamål? Var har de förvarats i flera hundra år utan att förlora sin utstrålning?

Museets kunniga trio, Lina Lindström museichef, Eva Hakanen antikvarie och André Enkler föremålsintendent, tar emot och ger de förklaringar som är möjliga. Det är nämligen så med dessa trasryor, slitryor, fälltäcken, bäddtäcken (kärt barn har många namn) att de alla har utgått från den enkla fårskinnsfällan som användes som täcke både i bädden och utomhus i t ex fiskebåtar. Den vävda motsvarigheten till skinnfällan hade många fördelar. Dels kunde man bättre anpassa storleken till den eller de personer som skulle ligga under den. Dels gick den att tvätta, lukta och möglade inte och blev inte stel som skinnen.

De första som kallades slitryor vävdes ofta ganska smala och med ullnockor av olika höjd och täthet, beroende på var i landet och för vilka ändamål de gjordes. De äldsta är dokumenterade från 1500-talet dels från Vadstena nunnekloster men framför allt från Gustav Vasas truppflyttningar mellan Vasaborgarna på 1500- och 1600-hundratalet. Även fiskare började byta ut sina skinn mot de flossade vävnaderna.

På samma sätt som skinnen låg med ullsidan neråt mot kroppen gjordes slitryorna med den flossade, knutna sidan neråt och slätsidan uppåt. Ullen var naturfärgad vit medan slätsi-

dan kunde ha både kantbårder och ränder. För att undvika att nockornas knutar skulle synas på slätsidan vävdes botten ofta i kypert, gåsögon eller korndräll. De bindingarna gjorde att knutarna doldes under inslagen. Med tiden utvecklades ryorna till riktiga små praktverk. Man dekorerade hela nocksidan med stiliserade blommor, bårder och hjärtan i färg. Ryan vävdes som överkast med nocksidan uppåt på dagen och omvänt med de värmande nockorna neråt på natten. Ett avancerat sätt att knyta utvecklades på Åland och delvis även i Uppland i form av dubbelnockade ryor som hade ett färgrikt mönster på nocksidan men även ett lager av enfärgade nockor neråt! Eftersom dessa ryor var svårare att tillverka och drog mer ull blev de ofta vävda som bröllopsryor med brudparets initialer och årtal invävda på den mönstrade sidan.

På Roslagsmuseet är de flesta ryor tillkomna mellan 1800–1850. Eftersom de i huvudsak är till för bädden i hemmet är de större än de tidigare smala, nu cirka 2 x 2 meter. Alla är vävda i två delar och hopsydd på mitten. Varpen är ofta av bomull eller lingarn, inslaget enträdig ull och nockorna av alla slags material. Man tager, som sagt, vad man haver och det betyder egentligen inte att alla ryorna kommer från de fattigaste hemmen utan är ett sätt att återbruka allt som gick att återbruka även i hem med bättre ekonomi. Tidigare lagar krävde att hemmens utnötta lin- och bomullsmaterial skulle gå till pappersindustrin, men på 1800-talet, när pappersmassa

Överst: Fantasifull blandning av hårdtvinnad ull, stränggarn, bomullstrasor i nockorna.

Överst: Den släta baksidan vävdes ofta i kypert, fiskben eller korndräll.

Nederst till vänster: Den dubbelnockade ryan har en knuten öksida av enfärgade ullnockor. Till höger: Utställningens äldsta föremål, en dubbelnockad bröllopsrya från sent 1700-tal/tidigt 1800-tal har nockor av tunna tvinnade ullgarner.

gjordes av trä, uppstod en möjlighet att själv återbruka dessa. Därför användes nu alla spillbitar från utslitna kläder, efsingar från vävar,

överblivna garnsnuttar och annat till att knyta in i en rya. Det hände till och med att man repade upp trådarna i småbitar av tyg, stötte tillsammans med vatten i en smörkärna, tor-kade och kardade ihop med nya ulltussar till ett sämre men användbart garn som spanns till nytt. Detta var ofta barngöra.

André Enkler berättar att han på ett reparationsärende på Torsten Nordströms museivind i Norrtälje, stötte på en hög med "trasor". Det var just de ryor som idag är utställda på Roslagsmuseet! Han beundrade de fantasifulla blandningarna av ullgarn, stränggarn, lingarn, tygremsor av olika slag och färger. Detta borde vara något att visa, tänkte han, samtidigt som han visste att mycket bakgrundsfakta saknades. Ryorna hade tillverkats i hemmen. Ibland hade luffare kommit förbi och bytt en medhvd rya mot pengar eller mat. I bouppteckningar togs de inte heller upp som värdefulla artiklar utan benämndes allmänt "lappryor". Ungefär samtidigt hade antikvarien Eva Hakanen skrivit en uppsats på Uppsala universitet om just trasryor och Roslagsmuseet skulle öppna igen efter flera års ombyggnad. Det blev ett strålande tillfälle att slå flera flugor i en smäll.

Utställningen ÅTER(I)BRUK står egent-

ligen på tre ben. Den första är samlingen av äldre trasryor med all den kunskap de förmedlar i form av material- och färgval. Den andra är själva hantverket – vävtekniken då och nu. Nutiden representeras av Vega Määttä Siltberg, medlem i textilgruppen Studio Super-sju. Hon väver trasryor på mycket gles botten. Remsorna/nockorna är långa, av blandade kvaliteter med inslag av transparent plast.

Sist den tredje delen som handlar om vårt bruk och "obruk" av textil. Textilindustrin producerar långt mer textil än vi i vår del av världen behöver. Mycket används endast ett fåtal gånger för att sedan kastas på soptippen eller, ännu värre, beställs i mängder från låglöneländer, provas och skickas tillbaka för att de inte föll i smaken. Där de kasseras eller helt enkelt eldas upp!

Utställningen Åter(i)bruk på Roslagsmuseet i Norrtälje pågår till 17 augusti 2024.

Uuwe Snidare är journalist, textilkonstnär och författare till ett flertal böcker inom textil och design, bland annat boken Ryamattan (2007).

